

УРОШ ПЕТРОВИЋ
О ИПОЛИТУ ТЕНУФилолошки факултет,
Универзитет у Београду

Апстракт: У овом раду посветићемо пажњу најважнијим аргументима у докторској дисертацији Уроша Петровића *Ијолић Тен: књижевни историјар 17. века*, одбрањеној на Сорбони 1907. године. Поред значајне чињенице да је Петровићева анализа Тенове методе савремена тадашњим европским и светским освртима на најутицајнијег теоретичара позитивизма, видећемо да Петровић, иако под јаким утицајем Лансонове методе, самосвојно примећује особине Тенове анализе француског класицизма, у првом реду Расинових дела. Још је значајније то што се неки Петровићеве аргументи не уклапају у очекивани оквир лансоновски интониране критике Теновог детерминизма. Иако критикује очигледне мањкавости Тенове методе, Петровић учача њену јасну еволуцију и шири контекст Тенових погледа на књижевност. Признајући значај Тенових увида и после критике, Петровић посредно најављује важну ревизију Теновог наслеђа у другој половини 20. века.

Кључне речи: Урош Петровић, Иполит Тен, Расин, Лансон, књижевна историја

Захваљујући ентузијазму Александра Марушића, приређивача заоставштине Уроша Петровића, имамо увид у драгоцено дело интелектуалца пред којим је била сјајна будућност. Нажалост, Урош Петровић је још један представник младе интелигенције кога смо трагично изгубили у Првом светском рату. Однела га је туберкулоза врло рано, 1915. године. Не само да смо прерано изгубили Уроша Петровића већ су његова дела готово пала у заборав све до 2012. године, кад је у монографији *Одабрани сјиси* објављен превод његове докторске дисертације, као и огледи *Еволуција Тенове доктрине* (1908), *Тенова ирејиска* (1909) и студија *О научном духу у ироучавању књижевности* (1909).

После завршене Велике школе у Београду, Петровић постаје француски ђак и на Сорбони 1907. године брани докторску дисертацију *H. Taine. Historien littéraire du XVIIe siècle* (*Ијолић Тен: књижевни историјар 17. века*).

Урош Петровић је, поред запажених критика у *Српском књижевном гласнику*, био и запажен писац – његово дело *За сваки дан* доживело је треће издање 2019. године. Разлог Петровићевог каснијег

одустајања од критике можда се тицао Скерлићеве главне улоге – сви млади критичари и интелектуалци били су савршено свесни да нема много смисла писати књижевну критику у Скерлићевој ери (Пековић 2012: 192). Скерлићев значај био је очигледан и неприкосновен.

Савременици су упамтили Петровића по његовом истанчаном књижевном укусу, самосвести и широком образовању, али једнако и по његовом карактеру, моралности и доследности сопственим принципима.

Париско искуство само је потврдило главне особине Петровићевог интелекта: скептицизам, трезвеност, методичност и усредсређеност на важне појединости које су другима промицале. У есеју који представља својеврсни омаж Петровићу, Слободан Јовановић луцидно и лапидарно истиче врлине младог критичара и писца: за разлику од неких младих „Паризлија“, који су се, по Јовановићевим речима, „вратили исти онакви сељаци какви су отишли“, Петровић је „осетио француску цивилизацију, – и то не ону материјалну, него ону духовну, – и пожелео да је прими у себе“ (Јовановић 2019: 13).

Слободан Јовановић одлично запажа све квалитете Петровићевог духа који су француске методе књижевне критике и нарочито књижевне историје додатно подстакле и развиле. Све те особине показао је Урош Петровић као доцент француске књижевности Београдског универзитета по повратку у отаџбину: објављивао је ређе од других, писао с великом пажњом, углавном усмереном на методолошке проблеме. Ову врсту скрупула, скептицизма и критичности Скерлић није разумевао, и саветовао је Петровићу, како преноси Јовановић, да „груне“ с једном књигом (Јовановић 2019: 13).

Скерлић је, попут Слободана Јовановића, сматрао да је Петровићева докторска дисертација више од ваљаног докторског рада. Јовановић, међутим, проницљивије прозире суштину Петровићеве студије о Тену: „За самога Тена незгодније гледиште није се могло изабрати. Тен јесте историчар, и то један од највећих у XIX веку, – али не књижевни, него културни“ (Јовановић 2019: 11).

За нас је ова констатација од посебног значаја и зато што потврђује наше главне аргументе. Од прворазредног је значаја чињеница да су анализе Уроша Петровића у првој деценији 20. века савремене огледима и критикама о Тену у Европи и свету. У овом есеју усмерићемо пажњу на специфичност Петровићеве критике и покушати да укажемо на две најважније појединости: Петровићево самосвојно сагледавање Тенових есеја о француском класицизму и његову тезу о еволуцији Тенове доктрине. Шта ови аргументи значе? Они нам откривају Петровићеву оригиналност на изабраном примеру Тенових есеја који су били мање познати широј читалачкој публици. Петровић критикује Тенову методу и закључке, али не сасвим онако како бисмо очекивали. Још важније, Петровић, иако непосредно изложен несумњивом Лансоновом утицају у Паризу,

примећује и разуме Тенов значај у тренутку кад је очекивано и пожељно удаљити се од Тена и његовог често не сасвим исправно протумаченог детерминизма.

Слободан Јовановић сажима тај утицај следећим речима:

После свршене Велике Школе, Урош је отишао у Париз, где је положио докторат књижевности. У Паризу, он је дошао под утицај професора Лансона. Лансон је више књижевни историк него књижевни критичар; он има великих заслуга за одвајање књижевне историје од књижевне критике, – и у своје књижевноисторијске студије унео је више исцрпности и тачности него што се то до њега чинило. Утицај таквога професора могао је бити само користан за једног младог човека који се спремао да буде једнога дана наставник. У Лансоновој школи, Урош се научио да обраћа пажњу на појединости и да се чува од сувише брзог генералисања (Јовановић 2019: 10).

Слободан Јовановић непогрешиво препознаје и истиче Петровићев допринос у тренутку кад Теново наслеђе није могло бити вредновано на прави начин:

Детаљне замерке које чини Тену, то су замерке једнога доброг Лансоновог ђака, – али његови општи закључци о Тену сведоче да је он много читао Тена, и да је ухватио склоп његовог духовног механизма. Он је врло лепо истакао да је Тен стајао на прелазу између једног рационалистичког и једног позитивистичког доба (Јовановић 2019: 12).

Јовановић заправо жели да каже следеће: иако је Урош Петровић „добар Лансонов ђак“, односно обавезно мора критиковати Тена, он успева да сагледа, макар делимично, значај Тенове заоставштине. Поред тога, Петровић је „ухватио склоп Теновог духовног механизма“, али не оног који су Лансон и његови савременици спочитавали Тену. По томе је Петровић такође посебан. Премда врло млад, он је, како наводи Слободан Јовановић, очигледно одлично познавао Теново дело у целини и сасвим јасно увиђао да је Тенов значај много већи него што су његови критичари желели да признају. Томе у прилог говори и његова расправа о еволуцији Тенове доктрине.

Да бисмо ваљано анализирали Петровићеву оригиналност, упоркос утицају тадашње универзитетске критике, осврнућемо се на прилике и општу интелектуалну климу крајем 19. и почетком 20. века у Француској.

Иполит Тен је јединствен пример великог и значајног интелектуалца, историчара и професора, чији су велики утицај и готово потпуна интелектуална доминација у последњој трећини 19. века необично брзо заборављени. Свакако да је позитивизам као оријентација с разлогом претрпео оправдане критике због историзма, биографизма и психологизма. Сигурно да су тражење узрока и тежња за успостављањем система, које су красиле Тенову методу, убрзо сматране превазиђеним и неадекватним. Условљеност, узрочно-послед-

дичне везе и међусобна зависност појава у Теновом систему као да су имали претећи призвук сцијентизма. Требало је да прође много година да би се Тенов истински допринос препознао и напустило редукционистичко поимање његових историјских, естетичких и књижевних премиса.

Упамћен по чувеном детерминизму који почива на три неизоставна чиниоца – *раса, средина, моменати* – Тен је неретко неправедно посматран искључиво кроз ову уску призму која није узимала у обзир шири контекст његове доктрине. Тенов најпознатији и често цитирани *Увод у историју естетске књижевности* дефинише ова три кључна елемента. Његово утицајно дело *О интелекцији* из 1870. говори о истанчаној интуицији и психолошком увиду. Велика неправда према Тену тицала се свођења на неколико кључних аргумената из најпознатијих списа, при чему се често игнорисало или губило из вида његово импресивно дело истинских филозофских преокупација.

Петровићева несумњива заслуга састоји се у врло зрелом критичком увиду да је Тенова метода сложенија и слојевитија него што су то Фердинан Бринтјер и Лансон желели да признају. Он у огледу *Еволуција Тенове доктрине* увиђа динамику Теновог развоја, суптилно препознаје удео филозофије¹ у свим његовим фазама и одлучно преиспитује општеприхваћене ставове:

Скоро сви они који су се до данас бавили Теном (Бурже, Моно, Бутми, Сорел, између осталих) приметили су да је он још у младости, ђаком, између 1848. и 1853, утврдио план своје доктрине, и да га доцније више није мењао. Међутим, то мени не изгледа сасвим тачно, и ја ћу покушати да то докажем. Ја код Тена видим еволуцију од *Тиша Ливија* до *Филозофије уметности*: тежњу да се ослободи од рационализма и све већи напор да помири природне науке са моралним наукама (Петровић 2012: 65).

Петровић образлаже и важан Тенов критеријум главне особине, стављајући је у прави контекст:

Основна идеја Тенове критике јесте идеја о *јединству природе*, било да је реч о индивидуама, било о епохама, било о народима и расама. Та се његова идеја јавља први пут у сасвим одређеној форми у *Тишу Ливију*, у облику *главне способности* (*faculté maîtresse*): то је њена прва фаза. Она ће се, доцније, развијати и ширити све више и више, приближујући се природним наукама: тако ћемо, најпре, имати узајамну зависност елемената

¹ Тенови савременици и критичари нису у довољној мери истицали утицај Хегела и Спинозе на Тена и његов принцип условљености, који су тумачили у стриктно позитивистичком кључу. Студија Доналда Џефрија Чарлтона, једна од најбољих о француском позитивизму и Теновим идејама, истиче овај аргумент: „Премисе његовог поимања апстрактног преузете су од Хегела и Спинозе, нарочито од овог другог, и ту је његов идеализам далеко очигледнији од позитивистичких акцената који су претходно уочени.“ Чарлтон наводи да је откриће Спинозе окончало Тенову младалачку кризу пуну скептицизма (Charlton 1959: 143–144).

3 Види Colin Evans, „Taine and His Fate”, *Nineteenth-Century French Studies*, Vol. 6, 1978,

Највећа Тенова „грешка“ у очима каснијих генерација тицала се његовог суштинског односа према књижевном делу као репрезентативном документу одређене епохе. Тену се замерало што није узимао у обзир дело као засебан феномен и засебан предмет проучавања. За Тена је, по општеприхваћеном суду, књижевно дело одраз епохе и већ цитираних чинилаца: „Дакле, првенствено изучавањем књижевности моћи ће се стварати морална историја и моћи ће се ићи ка упознавању психолошких закона од којих зависе догађаји“ (Taine 1954: 54). Такође: „Кад је тај документ богат и кад уме да се растумачи, у њему се нађе психологија једне душе, често психологија једног века, а каткад, психологија једне расе“ (Исто: 53). На самом почетку *Увода у историју енглеске књижевности* Тен констатује: „Показало се да књижевно дело није проста забава маште, самоникла ћуд какве усијане главе, већ верна слика обичаја једне средине и знак извесног стања духа“ (Исто: 31).

Тена најпре критикује Фердинан Бринтјер, још једна особена појава у француској критици, професор на најјеминентнијој француској образовној установи *École normale supérieure*, уредник познатог часописа *Revue des Deux Mondes* од 1893, присталица класицизма. Антоан Компањон подсећа на Бринтјеров догматизам, инсистирање на моралној одговорности књижевности, због чега је био противник модерних аутора.⁴ Бринтјер је остао упамћен и по необичној концепцији књижевних жанрова, где је под утицајем дарвинизма применио принцип еволуције као важан чинилац у проучавању књижевности заједно с друштвеним и биографским условима у делу *L'Évolution de la poésie lyrique en France au XIXe siècle* из 1894, наводи Компањон (Compagnon 1995: 121). Бринтјер је био члан Француске академије, касније се окренуо католичанству и конзервативним светоназорима.

У последњем одељку првог тома студије *L'Évolution des genres dans l'histoire de la littérature* Бринтјер сумира своје утиске и доноси суд о Теновој методи: Тен је отежао задатак критичарима. Његова метода изискује превише, подразумева да критичар, да би ваљано говорио о француској књижевности, мора познавати историју идеја, књижевност и уметност других народа. Раније, сматра Бринтјер, у време госпође де Стал и Шатобријана, у Сент-Бегово време такође,

стр. 120: „Због младалачког антиклерикализма католици и спиритуалисти увек су га гледали с подозрењем, док су га антиреволуционарни ставови у каснијим томовима *Порекла савремене Француске* удаљили од републиканаца. Ниједна друштвена група није могла да се поистовети с Теном.“

4 Одлична студија Антоана Компањона *Connaissez-vous Brunetière? Enquête sur un antidreyfusard et ses amis (Jest ли чули за Бринијера? Истраживање о једном антидрајфусовцу и његовим пријатељима)* из 1997. нуди портрет ове несвакидашње фигуре с краја 19. и почетка 20. века: у Драјфусовој афери био је антидрајфусовац. Компањон истиче да је књига овог „самоуког академика“, *Уџбеник историје француске књижевности* (*Manuel de l'histoire de la littérature française*) из 1897, у великој мери утицала на књижевни канон Треће Републике (Compagnon 1995: 121).

било је довољно да критичар буде правичан, има укуса, познаје друштвене конвенције и, по потреби, има и мало талента. По његовом мишљењу, „господин Тен је све променио“:

Да би данас постао критичар, човек би требало најпре да познаје све актуелне идеје, и, прекорачујући не само сопствене границе већ и границе свог времена, требало би да буде једнако упознат с француском и скандинавском књижевношћу, да подједнако познаје кинеску и италијанску уметност, да има сувисло мишљење о пореклу хришћанства као и о изворима будизма. Али то није све. Не би смеле да му буду стране ни посебне научне методе, природне историје, физиологије, чак и хемије, ни уметничка средства, јер како да говори о сликарству или музици уколико и сам није бар мало сликар или музичар? (Brunetière 1922: 276).

Појава и утицај Гистава Лансона, зачетника књижевне историје као засебне дисциплине у Француској, означила је почетак важног раздобља у којем професор реторике и књижевности, Бринтјеров ученик, заговара нови, научни приступ. Уважавајући значај учитеља и претходника, Лансон истиче потенцијалне замке кад говори о научном методу:

Та се реч у нас погрешно користила, и најпаветније главе су управо оне које су допустиле да их опију велика открића хемичара, физичара и природњака. Погађате да мислим на Тена и Бринтјера. Све истине које им дугујемо, дубоки, плодни и подстицајни увиди које су нам оставили, можда су мање значајни од поуке коју су нам пружили погрешним приступом и неуспехом њихове научне претензије. Књиге осредњих духова не садрже упутства, али нам пад великих људи указује на поноре: ко би се усудио да поласка себи да сигурно корача тамо где су се Тен и Бринтјер спотакли? (Lanson 1925: 22).

Речи професора реторике и књижевности нису ништа друго до *captatio benevolentiae* која говори да се баш он усудио да корача путем на којем су познати претходници посрнули. Нуди сопствену визију научне методе, својствене искључиво књижевној историји, обавезно различите од методе природних наука. Лансон се не тако добронамерно осврће на једну од најпознатијих и погрешно тумачених Тенових констатација из *Увода у историју енглеске књижевности* коју су критичари нарочито истицали: „Порок и врлина су производи као витриол и шећер“ (Taine 1954: 37). Лансон инсистира на томе да „анализа неког генија нема ничег заједничког са анализом шећера“ (Lanson 1925: 23). Јасно раздваја књижевну критику од књижевне историје и тако инаугурише потоњу као нову дисциплину:

Критика, догматична, неозбиљна или острашћена, дели; књижевна историја уједињује, попут науке која надахњује њен дух; тако она постаје посредник који спаја наше сународнике које све друго раздваја и сучељава, и стога бих се усудио да кажем да не радимо само у корист образовања и човечанства, радимо за нашу домовину (Lanson 1925: 37).

Лансонов аргумент је подсетник на турбулентне политичке прилике у Француској у другој половини и крајем 19. века, и могућа алузија на Тенов друштвени и политички углед не само као књижевног критичара већ и као историчара и самосвојног мислиоца. Тенова критика последица Француске револуције и француских политичких прилика у 19. веку у *Пореклу савремене Француске* имала је великог одјека у тадашњој јавности, као што смо већ навели. Лансон, с друге стране, представља републиканско наслеђе, и остаје, и с отклоном од једног века, по мишљењу Алена Вајана, најдоминантније име француске књижевне историје:

Гистав Лансон је најистакнутија и неприкосновена фигура међу француским историчарима књижевности по обиму свог дела, бриткости теоријског и методолошког мишљења, као и по личном доприносу да се установи права универзитетска традиција проучавања књижевности. Међутим, овај пројекат био би незамислив да није настао у исто време када су донете најважније мере које су омогућиле, за време Треће Републике, темељну реформу француског образовног система (Vaillant 2017: 79).

Вајан подсећа на чињеницу да је после пораза у Француско-пруском рату 1870. требало све поново изградити, пре свега универзитет. У таквој атмосфери, за време Треће Републике, прописан је нови универзитетски канон, дела одабраних француских писаца, у којем су средњовековна и ренесанса књижевност у другом плану, док је истакнуто место припало Волтеру и великанима просветитељства; затим, с подозрењем, Русоу, напоследку постепено романтичарима и 19. веку. Ово проширење канона омогућило је формирање новог књижевноисторијског дискурса који је требало да покаже континуитет француске књижевности и приближи га студентима упоредо с убрзаним лаицизацијом универзитета. Други велики раскид с претходном традицијом састојао се у напуштању реторике старог канона: класично образовање инсистирало је на реторици, док је окосница новог програма познавање и усвајање књижевности (античке и француске): није више било важно да студент декламује или држи говор у маниру Цицерона, Босијеа или Расина, већ да може да се диви овим канонским писцима и да, захваљујући том дивљењу, може да суделује у националном култу хуманистичких наука, сматра Вајан (Vaillant 2017: 81).

Лансон је заслужан и за социјализацију књижевности, за стално указивање на њен друштвени аспект без којег не може да постоји, будући да увек подразумева интеракцију писца и читалачке публике: иако је писање као такво лични чин, дело појединца, књижевност је друштвени феномен и друштвени чин по Лансоновом мишљењу. Још једна заслуга коју му приписује Вајан тиче се прихватања друштвене условљености без психологизације. После Сент-Бева и Тена, Лансонова метода требало би да одоли овом искушењу.⁵

⁵ Да ли је заиста тако? Да ли је Лансонов приступ друкчији од Сент-Беговог и Теновог? Антоан Компањон сматра да Лансон понавља оно што замера Тену: „Што је још

Лансон је, дакле, заговорник академске књижевне теорије, посвећен проучавању извора.⁶ Важно је приметити да Урош Петровић пише своју докторску дисертацију на врхунцу Лансоновог утицаја, између Драјфусове афере и одвајања цркве од државе 1905. године. Антоан Компањон истиче да је Лансон примењивао класичну филологију на модерну књижевност и дао нови научни легитимитет проучавању књижевности. Његова *Историја француске књижевности* (*Histoire de la littérature française*) из 1895. године, прештампавана у више наврата, била је главни уџбеник за време Треће Републике (Compagnon 1995: 439). Његов утицај је био дуготрајан и укореван све до појаве француске Нове критике и антологијског памфлета Ремона Пикара *Нова критика или нова превара* (*Nouvelle critique ou nouvelle imposture*) из 1965. године.

Подсетимо, есеј Ролана Барта *О Расину* својевремено је изазвао негодовање Ремона Пикара – како је могуће да неко може *и*ако писати о једном од најрепрезентативнијих и најизврснијих француских аутора свих времена, вероватно и најизврснијем, без основних параметара на које се ослањала дотадашња критика? Расин је био тема многих опречних ставова и анализа: Стендалов спис *Расин и Шекспир*, Рембоова похвала у писму Полу Деменију, Бартови есеји из структуралистичке перспективе која оставља по страни суд традиционалне (универзитетске) критике, касније Фукоови аргументи и слично.

Готово шест деценија пре Барта, Урош Петровић анализира Тенове погледе на француски класицизам где есеј о Расину заузима централно место. Тен разматра и особине Ла Бријерових максима и допринос госпође де Лафајет. Петровић говори и о закључцима о Ла Бријеру, где Тену спочитава да је „превише истакао неизлечиву тугу и горчину коју је Ла Бријер носио у себи живећи у Кондеу, и преувеличао његов демократски осећај“ (Петровић 2012: 35). Исту грешку Тен прави и у Лафонтеновом случају, сматра Петровић: „На овом месту Тен претерује у потпуности чинећи Лафонтена превише горким и превише сатиричним“ (Исто: 32). Ипак, не одриче Тенов аутентичан допринос: „Оригиналност Тенове тезе налази се у томе што он у животињама из басни проналази портрете Лафонтенових савременика и свих представника друштва: краља, дворана, куртизана, племства, клера, буржоазије, занатлија и сељака“ (Исто: 31). Занимљиво је да налази да је Тен могао лако да потврди своје премисе у случају

важније, може Лансон да се подсмева Тену, његовој теорији расе, средине и момента у име појединца, оригиналности, генија, док сам никад неће одустати од теновског поимања свести формулисаног у делу *О интелекцији* из 1870, заснивајући научну психологију на детерминизму чињеница свести. [...] Утицај и извор, два будућа општа места лансонизма, проистичу из психичке условљености коју заступа књига *О интелекцији*“ (Compagnon 1983: 184–185).

6 Рене Велек подсећа да је Лансон постао велики педагошки ауторитет. Био је један од првих француских професора који је путовао у САД 1911. и поднео извештај о америчким универзитетима (Wellek 1965: 71).

Принцезе де Клев госпође де Лафајет, што није учинио: „Тен је, међутим, пропустио да учини две примедбе које би биле, саме по себи, у прилог његовој тези: прва, анахронизам обичаја у *Принцези де Клев* резултат је деловања средине [...] Друга примедба тиче се тога колико се роман држи свог миљеа због *психолошког случаја*“ (Исто: 40).

Слободан Јовановић, сасвим уместо, сматра да нема ничег незгоднијег за Петровићеву анализу од Тенових погледа на класицизам. Видећемо и зашто: књижевност доба Луја XIV сама по себи носи већ сасвим јасно одређене нормe класицистичке поетике које су, између осталог, дефинисале расу, средину и моменат. Готово да нема простора за разматрање било какве индивидуалности – салонска трагедија, сасвим у складу са захтевима прикладности и пристојности, не излази из задатих оквира. Тога је Петровић свестан:

Тен је дакле приморан, самим избором писаца, или да остави по страни њихове суштинске вредности или да напусти своју методу: било је занимљиво посматрати шта је закључио и до које тачке је доспео у покушају да објасни стварима толико заједничким и општим, као што су средина и раса, писце толико различите и тако јаке личности, јединствене у сваком погледу, као што су Лафонтен, Расин, Сен Симон (Петровић 2012: 16).

Петровић налази и друге мане Тенове анализе: по његовом мишљењу, класицизам није истоветан у сваком тренутку, услови су се ипак мењали кроз време, што значи да Тен није добро проценио природу и утицај сопственог критеријума средине. Ово је оригиналан Петровићев увид:

... има више епоха у самом XVII веку, који је за Тена монолитан, те да има, опште узев, више миљеа у истој епохи и више тежњи у истом човеку (уочити различити третман Расинових трагедија од стране савременика или упоредити, на пример, Молијерове комедије и *Максима* од Ла Рошфукоа, који су савременици итд.) (Петровић 2012: 13–14).

У лансоновском духу који се опире стварању система, Петровић набраја и друге важне недостатке који се углавном односе на уопштавање:

Чини нам се да је Тен промашио циљ у још једној тачки, која је посве суштинска: ми се у природним наукама интересујемо за врсту и род; у књижевности, са друге стране, оно што нас интересује јесте индивидуа, дата индивидуа а не човек уопште, припадник расе или епохе (Петровић 2012: 14).

Иако замера Тену да кривотвори стварност тако што је поједностављује, после прелиминарних примедби, Петровић му одаје признање: „Међутим, насупротив свим претеривањима и нетачним уопштавањима, постоји велики удео истине у ономе што Тен каже: доста тога што је први сагледао и објаснио а затим обогатио новим сугестијама“ (Исто: 24). Овакве констатације, заједно с Петровиће-

вим закључцима о еволуцији Тенове методе, јесу, по нашем суду, његови трезвени и далековиди увиди који најављују знатно каснију позитивну ревизију Теновог доприноса.

Без обзира на кратак похвални екскурс, Петровић се поново обрушава на Тенове импликације: „Али Тен има криво, најпре, када преувеличава овај утицај и потом када у Расину не види ништа осим продукта друштва, свodeћи га на то“ (Исто: 25). Придружује и примедбу да Тен у Расиновим ликовима види искључиво поданике и дворане Луја XIV: „Уистину се не вара ништа мање као у већ заузетом ставу да у Расину не види ништа друго осим производ Версаја, да не замењује друге ствари у Нерону, у Митридату, у Жоаду, осим дворана Луја XIV“ (Исто: 27). Сматра да се Тен преварио у процени односа савременика према Расину:

Тен изгледа верује да су савременици Расина пригрлили са ентузијазмом. Да је пак консултовао Расинове савременике видео би, насупрот, као што ми видимо, да их је Расин увек шокирао силином и веродостојношћу његових трагедија и да су они покушавали да у њему самом угуше супротне тенденције њихових карактера у чему су понекад и успевали (Петровић 2019: 25).

Такође, Петровић је изненађен Теновом неосетљивошћу за праву улогу страсти у Расиновим трагедијама и ставом да није била допуштена код Расина, да чула немају важну улогу у његовим трагедијама (овде је Петровић на Бартовом трагу, али с различитим импликацијама): „Запањујуће је да Тен не види да страст, напротив, чини саму срж Расинове трагедије и да ју је Расин увео на место шпанске љубави, галантне и витешке, која је пре њега доминирала у књижевности“ (Исто: 28). Петровић истог тренутка схвата да је заборавио важну чињеницу: „Истина је да ова примедба тешко противречи његовој тези о утицају салона на Расина“ (Исто: 28). Оправдано истиче да се не смеју пренебрегнути два важна момента у Расиновом животу: утицај јансенизма на његово поимање страсти и године које је провео у друштву глумица (Исто: 28).

Петровић закључује да Тен не каже ништа суштински ново о Расину – штавише, он само понавља Вилменове и Сент-Бевове ставове. Петровић се ту не зауставља: сматра да се слични аргументи, иако расути, могу наћи код Стендала, а неки чак и код Расинових савременика: „Стигло се до тога да најкритичнији духови преувеличају иновативност Тенових идеја о класицистичкој трагедији и о Расину. Али у стварности, оне су мање револуционарне него што се представља“ (Исто: 41).

Есеј о Расину је најзначајнији у Теновој студији о класицизму. Чини нам се да су Петровићеви судови престроги и да не могу бити сасвим тачни. Тенови закључци о Расину продорнији су и оригиналнији него што Петровић верује. Истина, они не доносе велике но-

вине, али свакако говоре о Теновој истанчаној анализи и препознавању највећих Расинових врлина у времену кад околности и епоха намећу правила. Упркос јасним и прилично ригидним условима у којима је Расин живео и стварао, Тен је успео да у потпуности сагледа његов стваралачки гениј и тако истакне Расинову изузетност, његову оригиналност и непоновљивост у сваком погледу, као и његову суштинску репрезентативност: „Попут Шекспира и Софокла, Расин је национални песник; ништа није више француски од његових драма“ (Taine 2020: 687). Нарочито цени Расинову способност да сваку идеју приближи сваком духу (Исто: 688). Стаје у Расинову одбрану управо у вези с аргументом који Петровић наводи критикујући Тенов историзам: „Замерало се Расину што је приказивао, под древним именима, дворане Луја XIV – управо је у томе његова заслуга – свака драма представља нарави свог доба“ (Исто: 698).

Тен користи прилику да критикује сопствено доба носталгично се осврћући на Расинову епоху:

Каква разлика између ондашњег владара и данашњих принчева [...] Расинов Луј XIV је краљ који је чврсто уверен да ће му се сви покорити, тако сталожен кад наређује, са величанственим ниподаштавањем према потчињенима, тако хладно одбојан кад му се противе, толико друкчији од осталих да мало недостаје да поверује да је Бог (Taine 2020: 706).

У огледу наилазимо и на готово песничке закључке: „Код Расина врлина није гласна, треба је приметити да би се осетила“; „Када неки писац успе да изрази гениј сопственог века, то значи да је и сам генијалан; код њега постоји савршен склад између јавног и личног сензибилитета“ (Taine: 716, 720). Расинова нарав за њега је без премца у спокојној религиозности: „Никад се није љутио ни на судбину ни на људе; Бог је тако хтео, све је како треба“ (Исто: 726).

Тен износи сопствена политичка опредељења и критикује савременике, што представља додатни разлог непопуларности међу читавим генерацијама:

Његово срце и његов дух били су одани монархији ... Што се мене тиче, мислим да су таква осећања била корисна да се прикладно и савршено прикаже двор. – Много смо се променили од тада; гордост се запатила у свакој души, послушност се сматра нискошћу, рађамо се самосвојни или гневни (Taine 2020: 725).

Као што можемо да приметимо, Иполит Тен је био и остао не само утицајан, већ истински аутентичан дух у француској интелектуалној историји. У другој половини 20. века теоретичари полако ревидирају његову улогу и значај, превазилазећи вишедеценијски одјек критике позитивизма. Пошто у овом раду не можемо да се посветимо Теновој естетици и његовој *Филозофији уметности*, добровољно је рећи да је његово дело много слојевитије и сложеније од

пуке психологизације и примене трочланог детерминизма.⁷ Његова интуиција је неприкосновена, беспрекорно га је послужила у откривању великих писаца, попут Стендала и Балзака.⁸

Урош Петровић је увидео да Тенов дух превазилази уска одређења, непристрасно је истицао његове заслуге и тако, не следећи увек моду обавезне и предвидиве критике, наговестио каснији темељан и афирмативан осврт на Тенову заоставштину у другој половини 20. века.

ИЗВОРИ

Петровић, Урош. *Одабрани сјиси*. Приредио Александар Марушић. Горњи Милановац: Библиотека „Браћа Настасијевић“, 2012.

Taine, Hippolyte. «Racine». *Essais de critique et d'histoire. Volume I*. Paolo Tortonese, Maxime Perret, Nathalie Richard (éd.). Paris: Classiques Garnier, 2020. 683–731.

Taine, Hippolyte. *Studije i eseji*. Beograd: Kultura, 1954.

ЛИТЕРАТУРА

Јовановић, Слободан. „Урош Петровић“ (предговор). *За сваки дан*. Урош Петровић. Приредио Александар Марушић. Београд: Друштво за привредну историју; Институт за европске студије, 2019. 9–16.

Пековић, Слободанка. „Урош Петровић – критичар и моралист“. Урош Петровић. *Одабрани сјиси*. Приредио Александар Марушић. Горњи Милановац: Библиотека „Браћа Настасијевић“, 2012. 189–204.

Brunetière, Ferdinand. *L'Évolution des genres dans l'histoire de la littérature. Introduction: L'Évolution de la critique depuis la Renaissance jusqu'à nos jours*. Paris: Hachette, 1922.

Charlton, Donald Geoffrey. *Positivist Thought in France during the Second Empire 1852–1870*. Oxford: Clarendon Press, 1959.

Compagnon, Antoine. *La Troisième République des lettres, de Flaubert à Proust*, Paris: Éditions du Seuil, 1983.

⁷ Зоран Гавриловић истиче специфичност Тенових естетичких разматрања: „Тен ће у својим естетичким расправама вешто одустати од шематизма узајамних односа и условљености. На то га је приморала природа уметничког стваралаштва и изузетно важна улога човека појединца у том акту“ (Taine 1954a: IX).

⁸ Слободан Јовановић недвосмислено потврђује Тенов капитални значај: „Стоји то да је Тен, ако не увек, а оно врло често, давао својим личним утисцима вид строго научних опажања, али стоји и то, да су Тенови лични утисци врло често били савршено тачни“ (Јовановић 2019: 12).

- Compagnon, Antoine. «Brunetière». Peter France (ed.). *The New Oxford Companion to Literature in French*. Oxford: Oxford University Press, 1995. 121.
- Compagnon, Antoine. «Lanson». Peter France (ed.). *The New Oxford Companion to Literature in French*. Oxford: Oxford University Press, 1995. 439.
- Compagnon, Antoine. *Connaissez-vous Brunetière? Enquête sur un antidreyfusard et ses amis*. Paris: Éditions du Seuil, 1997.
- Evans, Colin. "Taine and His Fate". *Nineteenth-Century French Studies* 6 (1978): 118–128.
- Gay, Peter. "Rhetoric and Politics in the French Revolution". *The American Historical Review* 66.3 (1961): 664–676.
- Lanson, Gustave. *Méthodes de l'Histoire Littéraire*. Paris: Les Belles Lettres, 1925.
- Taine, Hippolyte. *Studije i eseji / Hippolyte Taine*; prev. Bogdan Popović, Miodrag Dragutinović; predgovor Zoran Gavrilović. Beograd: Kultura, 1954a.
- Vaillant, Alain. *L'Histoire littéraire*, 2e édition, revue et augmentée. Paris: Armand Colin, 2017.
- Wellek, René. "Gustave Lanson". *A History of Modern Criticism 1750–1950. Volume 4. The Later Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press, 1965. 71–79.

Vesna Elez

Uroš Petrović on Hippolyte Taine

Summary

Despite the formal requirements of a doctoral thesis, Uroš Petrović's dissertation *Hippolyte Taine: Literary Historian of the Seventeenth Century* [Ipolit Ten – književni istoričar XVII veka] (1907) reveals the astute mind of a young Serbian critic and writer, who unfortunately lost his life prematurely in the First World War.

In memory of his contribution to Serbian literary studies at the beginning of the 20th century, we would like to draw attention to his original insight into the lesser-known critical work of Taine. Petrović, who studied at the Sorbonne under the strong influence of Gustave Lanson's new scientific method and the brand new discipline of literary history, maintained objectivity and scepticism in his unbiased analysis of Taine's assumptions. By analysing his account of Taine's essays on French classicism (especially Racine), we acknowledge Petrović's own critical method.

Although he criticises Taine's determinism (race, milieu and moment), his systematic search for causes, and his psychology, in our opinion, Petrović shows remarks that are not necessarily aligned with Lansonism. His arguments were rather well thought out objections of a young, attentive critic who was fully aware of the major drawbacks of positivism. Our main concern, however, was to show that

Petrović, who knew Taine's extensive work well, recognised Taine's complexity, and his central role in shaping the trends in literary studies, despite the shortcomings of his method. Our aim was to highlight the main influences of the intellectual climate in France at the turn of the century. More importantly, Petrović's objections speak to his deep knowledge of Taine's overall method, considering its philosophical background and its evolution. The fact that Petrović's remarks pay tribute to some of Taine's finest intuitive choices and finest conclusions, advances our argument that Petrović, by not adhering to a predictable form of criticising Taine's synthesis, partly heralds a major revision of Taine's critical and historical legacy. This was to be undertaken in the second half of the last century.

Keywords: Uroš Petrović, Hippolyte Taine, Racine, Lanson, Literary history

Примљено: 1. 7. 2024.

Прихваћено: 25. 12. 2024.